

**ЖІНКА У ВІЗІІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА:
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ****THE WOMAN IN THE VISION OF GRYGORIY KVITKA-OSNOVIANENKO:
GENDER ASPECT****Чик Д.Ч.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка***Чик О.І.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка*

У статті на матеріалі окремих прозових творів українського письменника Г. Квітки-Основ'яненка з'ясовано гендерну специфіку структурування жіночих образів-характерів (повісті «Маруся» (1834), «Козир-дівка» (1838), «Щира любов» (1839), «Сердешна Оксана» (1841), «Панна сотниковна» (1840), «Фенюшка» (1841), романи «Пан Халявський» (1839), «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века» (1841)). Образи з цих творів стали свідченням творення авторського міфу про ідеальний жіночий тип, висування ним суворих вимог до наявності окремих жіночих рис, які прямо вказують на однозначне розуміння письменником суспільства як патріархальної моделі людської спільноти.

Ключові слова: жіночий образ, суспільство, патріархальність, емпатійність, гендерні стереотипи.

В статье на материале отдельных прозаических произведений украинского писателя Г. Квитки-Основьяненко выяснена гендерная специфика структурирования женских образов-характеров (повести «Маруся» (1834), «Бой-девка» (1838), «Истинная любовь» (1839), «Несчастливая Оксана» (1841), «Панна сотниковна» (1840), «Фенюшка» (1841), романы «Пан Халаявский» (1839), «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века» (1841)). Образы из этих произведений стали свидетельством создания авторского мифа об идеальном женском типе, строгих требованиях к наличию отдельных женских черт, которые прямо указывают на однозначное понимание писателем общества как патриархальной модели человеческого сообщества.

Ключевые слова: женский образ, общество, патриархальность, эмпатийность, гендерные стереотипы.

In the article, the gender specifics of female characters' structuring, are clarified in the article on the basis of some prose works of Ukrainian writer G. Kvitka-Osnovianenko (the short stories "Marusia" (1834), "The Smart Girl" (1838), "True Love" (1839), "Unfortunate Oksana" (1841), "The Sotnik's Daughter" (1840), "Fenushka" (1841), the novels "Pan Khalavsky" (1839), "The Life and Adventures of Peter, Stepanov's Son, Stolbikov, the Landowner in Three Governorships. The 18th-century Manuscript" (1841)). The images from these works became evidence of the author's myth creation about the ideal female type, strict requirements to the presence of certain female features that directly indicate the writer's unambiguous understanding of society as a patriarchal model of the human community.

Key words: female image, society, patriarchy, empathy, gender stereotypes.

Постановка проблеми. У новітній українській критиці рідко можна зустріти гендерні дослідження творчості класичних письменників, за винятком Тараса Шевченка та П. Куліша. Предметом сучасних інтерпретацій стають, зазвичай, письменники, життя і творчість яких є привабливими та «зручними» для феміністичних студій (Марко Вовчок, Леся Українка, О. Кобилянська та інші). До «нецікавих» у цьому плані письменників також належить і засновник української нової прози – Григорій Квітка-Основ'яненко.

У цій статті спробуємо дослідити роль образів жінок у прозових творах Г. Квітки-Основ'яненка

(сьогодні ґрунтовно досліджено лише гендерний аспект повісті «Маруся» в контексті використання фольклорних засобів [17]). У традиційному літературознавстві поширена думка, що «характер повістей Квітки-Основ'яненка принципово відрізняється від письменників-сентименталістів насамперед реалістичним баченням і відображенням життя, соціальною природою конфліктів багатьох творів, чого не було в сентименталістів» [3, с. 80]. Однак недооцінюється той факт, що у творах письменника знайшли широке втілення гендерні стереотипи, зумовлені тогочасним соціокультурним середовищем і суспільством загалом,

адже завжди «і чоловіки, і жінки бачили, проживали, осмислювали й відображали у свідомий та несвідомий спосіб конфлікт між статями, який існував у суспільстві. Дискурс культури глибоко позначений цим конфліктом і різноманітними реакціями на нього» [15, с. 83]. Часто особливості того чи іншого жіночого образу зумовлені й світобаченням самого Г. Квітки-Основ'яненка. У статті ми спробуємо на матеріалі окремих прозових творів письменника з'ясувати гендерну специфіку структурування жіночих образів-характерів (повісті «Маруся» (1834), «Козир-дівка» (1838), «Щира любов» (1839), «Сердешна Оксана» (1841), «Панна сотниковна» (1840), «Фенюшка» (1841), романи «Пан Халявський» (1839), «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века» (1841)). Поза ракурсом дослідження опиняться драматичні, а також інші прозові твори, в чому вбачаємо перспективу подальших досліджень. Втім, з огляду на те, що обрані для аналізу тексти відображають творчу еволюцію письменника (частина належить до раннього етапу творчості, а частина – до пізнього, більш зрілого), вони є репрезентативними та валідними для дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Г. Квітка-Основ'яненко часто відводить жіночим образам-характерам центральне місце у своїх творах (окремі з них – наприклад, повість «Маруся» – належать до сентименталізму, інші – «Козир-дівка» – до просвітницького реалізму). Ці ролі не завжди зводяться до традиційних «кухні, церкви, дітей», чим часто дорікали автору. У повісті «Козир-дівка», яка радше є соціальною, аніж сентиментальною, автор показав життєво активний жіночий тип сільської дівчини Ївги. У творі головні чоловічі образи зображено пасивними. Ївга з честю перемагає у нерівній боротьбі з корумпованими бюрократами царської влади й суду завдяки наполегливості, принциповості та практичному розуму. Тяжкі життєві обставини, які постають на її шляху до визволення коханого Левка, не підкорюють її характер. Сатиричні образи бюрократів-хабарників, з якими доводиться стикатися Ївзі, наділено негативними рисами характеру – бездушністю, недолугістю та зажерливістю. Показовим є образ волосного голови, який сліпо підписує всі підкладені йому писарем-шахраєм папери. Незалежність і самостійність у прийнятті рішень Ївги визначені її соціальним становищем. Вона – донька заможного селянина Трохима Макухи. Дружина Макухи керувала у своїй родині: «Горпина була у

всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру» [6, с. 218–219]. Горпина підприємливіша за свого чоловіка – за її порадою Макуха, як підкреслює автор, «збився трохи на купецький лад». Після смерті матері на постійному дворі батька стала господарювати Ївга. Брата Ївги – Тимоху – автор характеризує як пияка, ледащо та злодія, а Левко, коханий дівчини, – сумирний, роботящий та довірливий хлопець. Фемінні риси характеру лише шкодять Левку: йому не повертає гроші шахрай, а під час свого затримання як злодія він навіть не намагається виправдовуватися.

Отже, у повісті «Козир-дівка» автор пропонує читачеві дихотомію «активна жінка – пасивний чоловік». Проте слід зауважити, що без втручання «доброго» губернатора сільська дівчина Ївга навряд чи змогла б розбити стіну чиновницького цинізму. Подібний акт благодійництва не можна назвати реальним, це лише зразок бажаної поведінки ідеального чиновника в баченні письменника.

Психологічно протилежний Ївзі характер бачимо в образі Галочки з повісті «Щира любов». Якщо Ївга бореться за своє щастя, то Галочка відмовляється від своєї долі заради коханого. Проблема кохання між людьми з різних соціальних прошарків суспільства поставлена у творі як типова колізія. Головна героїня Галочка – розумна та розважлива дівчина, вона далекоглядніша за свого коханого офіцера. Галочка навіть не робить спроби поборотися за своє щастя, адже вона розуміє, що шлюб селянки та дворянина викличе гнів та осуд із боку його родини та друзів. Та сум за втраченим коханням підточує здоров'я Галочки, не знаходить вона розради й у шлюбі з нелюбом і від туги помирає.

Якщо жертви соціальної несправедливості Ївга і Галочка стають заручниками або корупційної системи влади або соціальних стереотипів, то головна героїня повісті «Сердешна Оксана» стає жертвою аморальності. У повісті «Щира любов» письменник створює образ благородного офіцера Семена Івановича, який протилежний образу розпусного капітана з «Сердешної Оксани». Капітан зводить легковірну дівчину, яка мріяла про одруження з представником вищого стану. Оксана є морально вищою за свого спокусника, однак її довірливість призводить до духовного падіння. Об'єднує повісті «Щира любов» і «Сердешна Оксана» те, що в них автор показує неприродність кохання між людьми з різних прошарків суспільства та упередженість щодо «нерівних» шлюбів у імперській Росії. Тут варто пригадати задекларо-

вані Ж.-Ж. Руссо вимоги соціальної стратифікації, які знайшли відображення у візії суспільства Г. Квітки-Основ'яненка. Як вимагав французький філософ, слід брати до уваги, щоб чоловік і жінка були соціально рівними, володіли однаковими статками: «Чоловік, якщо він не монарх, не може брати собі дружину з будь-якого стану, бо, навіть будучи вільним від упереджень, він неминуче зіткнеться з чужими упередженнями; якась дівчина, може, і підходить йому, але вона для нього недоступна через ці упередження... Зовсім не байдуже, чи бере чоловік дружину, яка вища, чи ту, яка нижча за станом. У першій ситуації він чинить явне божевілля, в другій – чинить значно розважливіше» [16, с. 614–615]. Концепцію унеможливлення шлюбу між різностановими представниками суспільства художньо втілює і Г. Квітка-Основ'яненко. Так, Галочка з повісті «Щира любов» відмовляється стати дружиною офіцера-поміщика, розуміючи, що суспільна думка (до речі, дослідники вважають, що автором терміна «суспільна думка» є саме Ж.-Ж. Руссо) зруйнує нерівний шлюб. Галочка виходить заміж за рівного собі селянина, але не стає щасливою. Важливо підкреслити, що письменник написав другий варіант епілогу повісті, більш оптимістичний, у якому героїня не помирає, а навіть зустрічається з оповідачем і у розмові з ним повідомляє про радощі свого сімейного життя.

Ми не можемо трактувати образи капітана або Семена Івановича як типові, оскільки це звучило б авторський задум показу нерівності різних соціальних верств Російської імперії та неможливості щасливого кохання або шлюбу між їх представниками. Таку соціальну нерівність письменник зовсім не осуджує, адже розшарування суспільства в Російській імперії першої половини XIX ст., на переконання слобідського літератора, не зло, а добро для кріпосних і вільних селян: «Як над казенними справник або становий порядкує, об подушнім і усякім зборі хлопоче, роботи загадує і усякий порядок дає, так над своїм подданним усяк поміщик убивається» [8, с. 419].

Образи Марусі та її матері Насті з повісті «Маруся» презентують традиційні жіночі ролі в українському патріархальному суспільстві I-ї половини XIX ст. Важко перерахувати всі чесноти головної героїні: Маруся – найкрасивіша і найрозумніша дівчина на селі. До того ж «тиха, і мирна, і усякому покірна» та «до усякого діла невсипуща». Має рацію Т. Гундорова, стверджуючи, що неодмінним атрибутом образів, подібних Марусі, була їх ідеальність [4, с. 16]. Мати Марусі була «жінкою доброю, роботящою, хазяй-

кою слухняною; ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось» [9, с. 23]. В образі Насті знайшов своє втілення патріархальний тип жінки-матері. Проблема жіночої долі в «Марусі» представлена Г. Квіткою-Основ'яненком як особистісна проблема, а не соціальна. Історія нещасливого кохання Марусі та Василя служить фоном для розкриття домінантного образу чоловіка Насті – Наума. Наум представлений у творі як глава сімейства Дротів, досвідчений та далекоглядний селянин, основу життєвої мудрості якого становить християнська мораль.

Емпатійність сентиментальних героїв у творах українського письменника стає маркером сентиментальності та характерною рисою сентиментальних персонажів. Почуття «емпатії» втілює таке духовне єднання особистостей, коли «людина настільки переймається переживаннями іншої, що тимчасово ототожнюється з нею, ніби розчиняється в ній» [5, с. 366]. У повістях Г. Квітки-Основ'яненка знаходимо, як правило, підтвердження здатності до співпереживання та розуміння відчуттів співрозмовника передусім у жіночій персонажній сфері. Наприклад, Оксана, побачивши бідну людину, все покидає і допомагає їй: «А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, уже вона все покине – зараз до нього, розпитує, візьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випровадить за село; тільки й видно її, як вона коло бідності в'ється та знай слізеньки утира. Обділила, випроводила, слізеньки втерла, біжить... уже і верховодить, так як була» [12, с. 264]. Співпереживання не позбавлені й чоловічі персонажі. Наприклад, Іван із повісті «Фенюшка», слухаючи історію поневірян Фенюшки, страждає і плаче разом зі своєю дружиною [13, с. 411]. Емпатія як співучасть у переживанні стосується не лише емоцій горя чи суму, а й радості. Так, сотниківна Парася («Панна сотниковна»), випросивши в батька прощення для козака, який завинив, настільки перейнята його долею, що негайно спішить повідомити радісну звістку родині Йосипа [11, с. 301–302].

Сатиричний образ жінки-матері Фекли Халявської з російськомовного роману Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявский» зображено з певними позитивними рисами – спостережливостю, досвідченістю та витримкою. Пані Халявська безграмотна і патологічно не сприймає освіту. Цю відразу до науки вона прищеплює своїм дітям. Фекла побоюється свого чоловіка, який б'є її під час сімейних конфліктів: «Против батеньки

же они не смели никогда пискнуть» [10, с. 29]. Однак пані Халявська проявляє природний розум у ситуаціях, подібних до тої, коли «сама вона запідозрює обман, коли хлопці заговорили нібито французькою мовою, а насправді бурсацькою, бо відчула справжній зміст таких слів, як «маментус», «ключентус» тощо» [2, с. 48].

В романі «Жизнь и происхождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века» головному герою Петру Столбікову бракує волі – як наслідок, підстаркувата родичка Авдотья Макарівна обманом і хитрістю одружує його на собі. Лукава Авдотья Макарівна зневажає свого чоловіка, бачачи в ньому лише засіб для здійснення своїх амбітних цілей. Підступом, обманом і підкупом пані Столбікова домагається обрання свого морально та розумово зубожілого чоловіка на високу посаду повітового предводителя дворянства. Розумна та практична Авдотья змальована в романі справжнім тираном: «Мне не было воли ни в чем. Мои занятия назначались от нее, и во всем требовался отчет. Я хотел отдыхать – она посылала меня осмотреть что-нибудь по хозяйству» [6, с. 314]. Авдотья Макарівна зраджує чоловіка, проте ревнує його. Неймовірно сувора та вимоглива, вона перетворює сімейне життя Петра Столбікова на в'язницю.

У своїх творах Г. Квітка-Основ'яненко поряд із пасивними жіночими типами створив і яскраві образи життєво активних жінок, які, як правило, поведуться незалежно від волі чоловіків, борються за своє кохання чи втілюють честолюбні

наміри. Їхні ролі не зводяться до традиційних в українському суспільстві функцій підлеглості чоловікам, виховання дітей та господарювання. Світ активних жіночих типів не обмежується сім'єю. Однак незалежність забезпечує жінкам їхня заможність – письменник віддав перевагу зображенню жінок із прошарку «казенних» (тобто державних, вільних) селян і дворян, обминувши таким чином реальне становище жінки-кріпачки. Було би помилкою пояснити такий репрезентативний підхід до зображення образів із народу винятково лояльністю письменника до імперської влади. Об'єктивне пояснення цьому дав свого часу І. Айзеншток, довівши, що саме на Харківщині було найбільше державних селян, і, описуючи вихідців з харківських околиць, письменник не згадує про кріпаків [1], зі злидним життям яких був майже не знайомий.

Висновки. Як відомо, характерні жіночі образи Г. Квітки-Основ'яненка стали натхненням і взірцями для наслідування, рецепції та подальшої трансформації для таких українських письменників, як Марко Вовчок, Панас Мирний, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький та інші. А його образи Марусі, Оксани, Галочки є безперечним підтвердженням таланту письменника та розкрили багатство душі української жінки. Водночас ці образи стали свідченням оприявлення певного авторського міфу про ідеальний жіночий тип, суворі вимоги до наявності окремих жіночих рис, які прямо вказують на однозначне розуміння письменником суспільства як патріархальної моделі людської спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айзеншток І. До соціології повістей Квітчиних (На 150 роковини народження письменника) / Ієремія Айзеншток // Червоний шлях. – 1928. – № 12. – С. 133–149.
2. Бернадська Н.І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: монографія / Бернадська Н.І. – К.: Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Гончар О.І. Григорій Квітка-Основ'яненко. Літературний портрет / Гончар О.І. – К.: Дніпро, 1964. – 146 с.
4. Гундорова Т. Погляд на «Марусю» / Тамара Гундорова // Слово і час. – 1991. – № 6. – С. 15–22.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Жизнь и происхождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 5. – 1980. – С. 73–77.
7. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Козир-дівка // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 3. – 1981. – С. 216–260.
8. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Листи до любезних земляків // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 7. – 1981. – С. 418–434.
9. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Маруся // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 3. – 1981. – С. 21–87.
10. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Пан Халявский // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 4. – 1979. – С. 7–197.
11. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Панна сотниковна // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К.: Наукова думка, 1978–1981. – Т. 5. – 1979. – С. 291–320.

12. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Сердешна Оксана // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К. : Наукова думка, 1978–1981. – Т. 3. – 1981. – С. 261–290.
13. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Щира любов // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К. : Наукова думка, 1978–1981. – Т. 3. – 1981. – С. 302–347.
14. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Фенюшка // Зібрання творів: В 7 т. / Квітка-Основ'яненко Г.Ф. – К. : Наукова думка, 1978–1981. – Т. 5. – 1980. – С. 393–417.
15. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі // Теорія літератури / Соломія Павличко ; передм. Марії Зубрицької. – К.: Основи, 2002. – С. 18–423.
16. Руссо Ж.-Ж. Избр. соч.: В 3 т. / Руссо Ж.-Ж. – М. : Худож. лит., 1961. – Т. 1. – 1961. – 852 с.
17. Янковська Ж. Фольклоризм як засіб індивідуалізації образів у повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» / Жанна Янковська // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 16–17 березня 2012 року. – Острог : В-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2012. – С. 136–145.